

Természetünk, gépeink

Musée Imaginaire-jében Malraux elbűvölt és elbűvölő tudással gyűjtötte össze a lascaux-i barlangrajzoktól Picasso vásznaig azokat az alkotásokat, melyek különböző kultúrák képviselőiben az idők ritmusával tagolják a teret. Ilyen képzeletbeli múzeuma mindenkinek lehet; bárki felállíthatja a maga végtelenségig tágítható falú, láthatatlan csarnokát, felhalmozhatja benne mindazt a műkincset, melyet szeme kisértéssel látott. Képeket, szobrokat, épületeket lophatunk, anélkül, hogy bárkit is megkárosítsunk. Az én múzeumom nemrég különös gyermekrajzzal gazdagodott. Kórképnek éppúgy nevezhető, mint kordokumentumnak.

A rajzot egy kilencéves kisfiú készítette — saját magáról. Joey-nak hívják, és azt képzeletben, hogy ő gép. Ennek a századnak, a huszadiknak, olyan gépei vannak, amelyek az ember helyett végeznek bonyolult feladatokat. Lám, akad már olyan gyermeke is korunknak, aki a gépet szeretné helyettesíteni az emberek világában, abban a világban, ahol a gépeket gondosan, szakértelemmel, sőt — túlzás nélkül állíthatjuk — tisztelettel és szeretettel kezelik. A ludditák még szétrombolták a gépeket, s fetisizmus volt ez is, azt hitték, a gép bűne, hogy a munkából munkanélküli lesz. A kis Joey már azonosul a géppel, hogy személyiségét érvényre juttassa, hogy kiérdemelje a felnőttek figyelmét; így keres magának helyet a világban: fontos helyet.

„Amikor belépett az ebédlőbe — írja Bruno Bettelheim, annak a chicagói győpedagógiai intézetnek a vezetője, ahol Joey hosszú éveket töltött —, letekert egy villanydrótot, egyik végét valami láthatatlan konnektorba kapcsolta, a másik végét meg a saját testéhez erősítette... Azt hitte, csak villamosárammal képes működni...“ Joey tehát nem bizik szervezetében, szerveiben. A természetnek, melynek a saját kis teste tökéletes része, Joey számára nincs valósága. Valósága a gépnek van, a gépnek, mely csak legvésztjósőbb science-fictionokban „képzeli“ magáról, hogy ember...

Mi történt a természet, az ember és a gép között, hogy egy kilencéves gyermek tudatából a meghitt triangulus egyik szöge — a természet — kiiktatózott, felborult a gyönyörű egyensúly? Határeset — mondhatják. Elmebeteg gyermekek és felnőttek mindig voltak. Lehet-e kényszerképzeteikből a korra következtetni, amelyben élnek? Az aggály jogos lenne, ha rögeszméje tartalmát, e rögeszme ritusainak kellékeit a bomlott elméjű egyén nem környezeté uralkodó képzeteiből merítené, hanem a valóságos világ elemeit növelné patológiakusan valóság-felettivé. Nem lepne meg, ha a tudósok kiderítenék: az inkvizíció idején, teszem azt, Spanyolországban, ahol a buzgó Torquemada atya működött, feltű-

nően megnövekedett a paranoiás betegek száma más, nyugodtabb korokhoz képest; talán az sem éppen véletlen, hogy a nagyzási mánia megszállottja Napóleonnak vagy — porszivógépnek képzelet magát.

Valamikor a századforduló táján egy vidéki patikussegéd, a lapokból értesülvén, hogy Ferenc József influenzás, a következő szövegű sürgőnyt menesztette Bécsbe: „Királyt a napra kitenni. Stop. Csontváry“. Akkor derült ki, hogy Csontváry Kosztka Tivadar — örült. Hogy zseniális festő, azt jóval később fedezték fel. Nem tudom, mennyire aggasztotta a Kaiser egészségi állapota, annyi azonban bizonyos, hogy hitt a természet gyógyító erejében, hitt a napban. Ami mindenképpen meggondolkoztató, kivált ha tekintetbe vesszük, hogy csodálatos Cédrusát körülbelül akkor festhette, amikor a párizsi világiállításra összesereglett népek az Eiffel-torony előtt ámuldoztak.

A technika virágzó korszakának kezdete, az emberi környezet radikális átalakulásáé a fejlett civilizációjú földrészekben — a művészetben a természet kultuszának egy rövid, de hatalmas termékenységre fejezetét nyitotta meg. Az impresszionizmus virágzásának lubickoló Renoir, a zaklatott Van Goghot, a Noa-Noa primitív boldogságába menekülő Gauguint, s azokat, akiknek a szemlélete oly gyanútlanul modern és ősi módon természetes, mint a rajzolgató gyermekeké: a grúz Pirozmanisvilit, a magyar Csontváryt, a francia „vamos“ Rousseau-t ugyan mi készítette a természet mint látvány újrafogalmazására? Az új bálvány: a gép. A gép — általában mint új valóságem — kultúrát építő és romboló erő. És egy gép kiváltképpen: Daguerre találmánya s ami belőle kinőtt: a fotó. A mimezis elve, mely évezredekig uralta az európai művészetet, első lékét a képzőművészetben kapta. A piktúrának, szobrászatnak el kellett immár határolnia magát attól az addig alapvetőnek hitt kritériumtól, melynek követelményét egy furcsa kis doboz már első, legprimitívebb változatában is tökéletesen, szemnél, ecsetnél, vésőnél tökéletesebben kielégítette. A természetben ezentúl nem azt kereste és mutatta meg a művész, amit a gép is lát, hanem azt és úgy, amit és ahogy csak az ember — láthat. Ez az igemódnai kis eltérés a vizuális művészeteknek — és nemcsak azoknak! — olyan lehetőségek felé nyitott szabad utat, melyeket még a mai legszélsőségesebb irányzatok sem tudtak teljesen kiaknázni.

Annak a folyamatnak, melynek során a természet és az ember fokozatosan kiszorult a maga közvetlen valóságában a művészetekből, csak következménye, nem pedig oka az ábrázolás mint művészi cél részleges vagy teljes megszűnése. Első pillantásra mehökkentőnek tűnik, tudomásul kell vennünk mégis: a hangok, színek, formák, szavak többé-kevésbé szabad társítások vagy éppenséggel rigorózus mesterkéltsgű törvények szerinti művé szervezése éppen attól vált lehetségessé (vagy talán elkerülhetetlenné!), hogy az ember végre valóban — ahogy oly szépen mondják — „behatolt a természet titkaiba“; kifürkészte a szerves élet törvényeit, megismerte a szervetlen világ szerkezetét, kutatni kezdte az óceánok mélyét és a kozmosz végtelen térségeit; parányaira bontotta fel az anyagot, birokra kelt a fizikai idővel úgy, hogy összezugorította a teret, legyőzte a gravitációt, és — ez sem éppen elhanyagolandó — szembenézett tudattalanja örvényeivel...

Az ilyenformán megismert, tehát részben meg is hódított természet bizony már nem azonos azzal a Természettel, amely meghitt tájképekről, a modellhez megszólalásig hű portrékról tekint ránk, madárcsicsergést vagy erdőzsongást utánzó muzsikából árad felénk. „Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj” — minden táj; aki belenézett a mikroszkópba, annak a pointilista kompozíció színfolt-nyüzgése tudományos „információ” is lehet egy bacilus-tenyészetéről; aki „mint Hans Castorp Madame Chauchat testén” Röntgen-sugarak segítségével nézett át egy üveglemezen, annak az akt nem feltétlen és kizárólag rózsás idomok csodája; aki ismeri a szétszedett gép alkatrészeit, az nem lepődik meg Léger vagy Kandinszkij festményein; annak a hangulatát, aki sok milliomod-magával végignézte az ember holdrészállását, egészen bizonyos, hogy megközelítőleg sem olyasmi uralta, amit Beethoven fejezett ki az opus 27. cisz-moll szonátájában, melyet, ki tudja miért, Holdfény-szonáta címen tart számon az utókor... Az a sivár, ásványi tisztaság és igenis: szépség, egészen más muzsikából, például Varèse Sivata-gok című művéből árad. A konkrét zene egyik fiatal francia mestere, Luc Ferrari Baleset-etűd címen komponált egy mindössze kétperces művet. (Kell-e több egy vonat kisiklásához, egy repülőgép lezuhanásához, két autó összeütközéséhez?) Vajon ez a zenedarab kevésbé fejezné ki a huszadik század emberének valóságát, mint az impresszionista Debussy méltán közkedvelt szimfonikus költeménye, az Egy faun délutánja?

Letagadhatatlan, hogy legtöbbünk számára a letűnt korok mestereinek hangzásvilága meghittebb, kellemesebb, mint a kortárs zene akusztikai hatásai. De nem azért, mert az előbbi „természetesebb” az utóbbinál: ez is, az is mesterségesen konstruált zenei nyelven szól a mindenkori emberhez. De annak ellenére, vagy éppen azért, mert földrészünk városalakóinak zöme nem rigófűtlyre ébred, hanem motor-berregésre (sőt, ébresztőórára és a reggeli rádióhírekre!); annak ellenére, hogy az év tizenegy hónapjában több gépet lát, mint bokrot, fát, hogy kormot nyel, port és füstöt, nem pedig ózondús levegőt, estéit nem a verandán tölti és vasárnapjait is csak elvétve a szabadban — a legtöbb ember azt kívánná a kortárs művészettől, hogy a vélt vagy valóságos természet balzsamával zsongítsa fáradt érzékszerveit. Ő maga pedig, ha éppen nyaral vagy kirándul, magával viszi a folyó partjára, az erdő fái közé a hordozható rádiót vagy magnót. Úgy vágyik a természetre, hogy védekezik ellene? Úgy védekezik a természet ellen, hogy erőszakot tesz rajta magában és maga körül?

Antonioni Vörös sivatagjának lelkibeteg asszonya úgy kering az ipari civilizáció összkomfortos infernójában, mint Dante elkárhozott lelkei a maguk pokolkörein. Olyan színek, formák, hangok vesznek körül, mint azok a mai képek, zenék, melyeket nem örült művészek víziói teremtetek elő a semmiből, hanem pontosan tükrözik, másolják szinte a modern világ mindennapi életkörülményeit. Ebben a fordított mimezisben a művészet azt utánozza, amit az ember a megismert, leigázott, átalakított, elkorcisosult természeti környezete helyett fogad el természetesenek. A Vörös sivatag asszonyának van egy kisfia, akit úgy sétáltat a hatalmas vegyi kombinát körüli leperzselt vegetációjú térségen, a sárgászürke ég alatt, ahogy Joey-t vezette kézenfogva az anyja a repülőtérre. pilóta apja elé. Egyformák a két gyerek játéka is: tökéletes, csillogó

vonatok, rakéták, autók, emelődaruk, működő parányi gyárak. Gépek, gépek, gépek. Joey, mielőtt „rájött“ volna, hogy ő is gép, és villamosárammal tudja csak szükségét végezni, enni, inni, beszélni — hetekig nem beszélt, nem mozgott, nem akart enni, bepiszkolt az ágyába. A Vörös sivatag-beli fiúcska azzal hívja fel magára anyja figyelmét, s részesül a nélkülözött gyöngédségben, hogy betegnek tetteti magát, benu-lást színel...

Antonionit a mozilátogatók többsége elvont esztétikai és etikai játékokkal bíbelődő, hiperintellektuális — magyarul: unalmas — filmek rendezőjének tudja. Mint ahogy unalmas, sőt elviselhetetlen sokak szemének-fülének (akiket könnyekig meghat az első hóvirág) Beckett és Schönberg, Giacometti, sőt Picasso és Bartók is. Sok ember téves felfogásán bosszankodni lehet — de elgondolkozni kötelező. Számomra eddig a legszemlemezesebben egy kolozsvári pantomim-előadás műsorszámáa foglalta össze groteszk-tragikus viszonyunkat a természethez. Virágot szed a természet szerelmese. Hajolgat, szagolgatja a mind pompásabb csokrot, amíg csak egy különlegesen szép példányra bukkan, amely azonban sehogyan sem hagyja magát leszakítani. Emberünk tépi, húzza: hiába. Csákányt ragad, majd korszerűbb technikához folyamodik: fúrógéppel esik neki az ellenálló virágnak, de nem segít az sem, s ekkor kerül elő a — dinamit. A robbanás földhöz veri a virágok gyöngédlelkű kedvelőjét, aki a göröngyöket rázogatva le magáról, boldogan fedezi fel azt a bizonyost, amelyért az egész történt — a feje búbján. Finoman a többihez illeszti a csokor legértékesebb szálát, s visszanyert önbizalommal szedeget tovább, egészen addig, amíg ismét csak olyan virágra talál, amelynek felháborítóan erősek a gyökerei...

Azzal is elbánik majd, nem kétséges. Az emberi kitartás, lele-mény mindent legyőz. Kérdés, meddig futja a virágok ellenállásából...

Filesgé. Júlia

Joey rajza

Soha jobbkor nyelvművelő munka meg nem jelent nálunk, mint most Szabó T. Attiláé. Az *Anyanyelvünk életéből* tanulmányai és cikkei* a szerző szerint „minden mozaikszerűség, töredezettség, tárgyválasztásbeli tervszerűtlenség ellenére is... bizonyos állandó, célosan határozott irányú nyelvi-nyelvtudományi érdeklődés és a nyelvészeti kérdésekben a lényegét illetően változatlan, alapvető szemléleti-módszerbeli magatartás szülőiteiként kíváncsoktak napvilágra”, s ez a megokolttság az, ami a kiadványt pontosan szükségessé teszi. A tudományos élet szakmai elágazódása, a robbanásszerű értesülés-özön, a nemzetközi kapcsolatok sokszorozódásával járó többnyelvűség, s egyáltalán: a korszerű gondolatiség elfinomodása sürgős követelménnyé fokozza az anyanyelv mint alap karbantartását, mert a számítógépek korában a legtisztább kifejezés és annak összes árnyalásai nélkül a művelődés új lehetőségeiről marad le, akinek saját fogalomalkotó gépezete hibás. A nyelvművelés elsőrendű közüggé vált, s a romániai magyarságnak, ha lépést akar tartani akár csak a honi fejlődés egészével, tudatossá kell tennie maga előtt anyanyelvének teljes történelmiségét és mai hajlékonyságát, a nyelvfejlődés benső rugóit, illetve, ahogyan Szabó T. Attila mondja: „mindig arra kell törekednünk, hogy a nyelvet az eredeti szókincs felhasználásával az emberi érintkezés minél tisztább eszközvé tegyük”.

Ha a tankönyvektől és nyelvészeti szakmunkáktól eltekintünk, nyelvművelő irodalmunk sokáig volt kiáltoán hiányos. A tavaly — éppen Szabó T. Attila gondozásában — megjelent *Helyesírási tájékoztató* természeténél fogva csupán szabályozó mérce lehetett, s nagyon messzire, egészen Kacsó Sándor ÁGISZ-kiadványáig kell visszanyúlunk, hogy tömegolvasmánynak szánt nyelvmunkát találjunk. Tessék, most itt van a korszerűen dús, gazdagabb változat, s jelentősége éppen az, hogy nem annyira a közvetlen tanításra, hanem — magának az oktatásnak is magasabb alakzatát képviselve — a kutatás munkamódszerére épül, s így részesévé tesz mindannak a kísérletezésnek, mely történeti és szerkezeti felbontással és újraalkotással eleveníti meg számunkra a nyelvet. A szerző önvallomásának vezérfonalán, a művészileg is kiváló „Előljáró beszéd“-en elindulva nyomon tudjuk követni a nyelvi érdeklődés sokfelé kanyargó útját. A történelem vonzása, a falukutató mozgalom hatása, a nép jelenkori és múltbeli kérdéseinek vizsgálata után, a szülőföld és a tanári állomáshelyek — régi erdélyi iskolák — éltető légkörében egyenesedik ki az irány a nyelvészter felé. A helytörténet és nyelvjáráskutatás gyakorlati emberközelségéből fejlődik állandó módszerbeli magatartássá a nyelvi valóságon alapuló szemlélődés, s éppen ez a tárgyias-

◆ *A Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskola évi vizsgálóadása* mindig nagyobb érdeklődést váltanak ki, mint hat színházunk egyik vagy másik bemutatója. Értelhető ez, hiszen a jövő hazai magyar színházáról van szó — a közönség szeretné felfedezni az új nagy tehetségeket, az elkövetkező évtizedek nagy színészegegyéniségeit. (És persze, a rendezőegyeniségeket is — erre azonban egyelőre nem sok reményünk van.) Az idei vizsgálóadás nem okozott csalódást: Hajdu Gézában egy kitűnő jellemszínész lehetőségét láttuk, Koszta Gabriella és Czegő Teréz indulása is ígéretes, Balogh András többé-kevésbé sikeresen birkózott hálátlan szerepével. Az igazi felfedezés azonban ezúttal maga a mű volt: Tomcsa Sándor Műtétje jóval több, mint a köztudatban eddig elevenebben élő Az utolsó szalmazál. Ez az 1939-ben írt lírai groteszk a két világháború közötti romániai magyar dráma kiemelkedő alkotásokban nem túlságosan gazdag történetének egyik jelentős teljesítménye, amely a megírása óta eltelt három évtized alatt sem kopott meg. Helyenként elnyújtottnak éreztük ugyan, s a befejezés sem emelte a mű hatását, egészében mégis meggyőző a kisemberek kistragédiáinak ez az újra modernnek tűnő drámai ábrázolása.

◆ *A kolozsvári magyar egyetemi hallgatók műkedvelő színjátszása új szakaszba lépett. Az idei Diáktavaszfesztiválon két új együttes tűnt fel, a több éves múltra visszatekintő eddigi kettő mellett. A március közepén tartott versenyre a Diákművelődési Ház magyar nyelvű együttese Karacsony Benő A rút kis kacsa című vígjátékával, az Egyetem együttese Petőfi elfeledett Tigris és Hienájával, az Echinox diákfolyóirat patronálta cso-*

* Szabó T. Attila: *Anyanyelvünk életéből. Válogatott tanulmányok, cikkek I. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1970.*

krónika

port két modern egyfelvonásossal (Ezio (D'Errico: A pad, valamint Sławomir Mrożek: Bóbájos éjszaka), a Műegyetem pedig Ionesco Kopasz énekesnőjével készült. Az előadások a város diákéletének jelentős eseményei voltak. Hasonló érdeklődés fogadta a temesvári egyetemi színjátszó csoport kolozsvári vendégszereplését is. Az együttes — eddigi koncepciójához ragaszkodva — a hazai magyar irodalom fiatal íróinak műveit népszerűsíti. Sikerült előadásukon Kocsis István Rekviemjét és Bálint Tibor Önkéntes rózsák Sodomában című írásának dramatizált változatát mutatták be.

◆ Nyugatnémet zenei körökben nagy érdeklődést keltett az év elején Erich Bergel kolozsvári karmester vendégszereplése. A lapok (Süddeutsche Zeitung, Badisches Tagblatt, Schwarzwälder Bote) lelkes hangon írják karnagyi művészetéről, s egyúttal beszámolnak arról, hogy Bergel nemcsak a pulpituson állva szolgálja a zenét, hanem Bach-kutatóként is figyelmet érdemel. A fúga művészetének hangszerelése közben olyan tematikai összefüggésekre bukkant, amelyekre a kutatók eddig alig utaltak. A berlini, drezdai, lipcsei, müncheni és svájci levéltárakban megtalálható szakirodalom ismeretében, hat évi kitarató munkával elkészült tanulmányában teljesen új szempontból világítja meg ezt a kései, szerkezetileg legdifferenciáltabb Bach-művet, s külföldön ma már a mű legalaposabb ismerőjeként tartják számon. A tanulmány — 300 lap szöveg és 500 kotta-illusztráció — az idén jelenik meg a Breitkopf und Härtel kiadó gondozásában. Herbert von Karajan ugyanakkor meghívta Erich Bergelt, vegyen részt tanácsadóként a hangfelvételek alkalmával.

ság nyitja meg végül a tudós valószínű következtetésekre alkalmas adó képzeletét. „Eiletem java része... — írja Szabó T. Attila — a levéltári elvonultság mozdulatlan, sápadt csendjében telt el. A levéltárakban a múlt népi-embri életével és belőle különlegesen éppen a nyelv történeti változásaival foglalkozva naponta érintkeztem és érintkezem ma is szellemi síkon a letűnt korok nemzedékeinek végtelen sorával. Mint szeszélyes gyorsasággal kerengő forgószínpad fel- és elvillanó jelenségeinek egyetlen személyből álló, tetszésnyilvánításra nem kényszerülő, néma közönsége, a levéltári kutató a múltta kövült, emlékeztette merevült, de a látó szem számára újra zajlóvá pezsdülő élet forgatagába leleskedik bele úgy, hogy körötte eltűnik a ma, és a múlt kavargó életnek izgalmas, kandi szemlélése közben a szereplő személyek ajkán, tollán elámitó, veretes nyelvi gazdagságában suttag, beszél, kiált a múlt.”

Az olvasó számára kétségtelenül a legserkentőbb nyelvművelő lecke mindaz a levéltári eredmény, melyből a nyelvjárás, a könyvelés és az irodalmi nyelv állandó kölcsönhatása kerekedik ki. Olyasmí, hogy nem egy ma már költői csengésű — a szépirodalomban megforgott — tulajdonnevünk, mint például a kolozsvári Házsongárd, a nagy egyéniség-jelképpé vált Bartók családnév, a Kós Károly művészetében elevenedő Kisanna keresztnév, vagy az ősen zengő Ordományos helynév, esetleg éppen naponta végigjárt utcánk elnevezése, a Kómálalja, milyen egyszerű és ésszerű jelzésekből rögződött meg. Szabó T. Attila műhelyében újra rugalmassá, szemléletessé oldódik fel a napi használatban görcsöskbe bogozódott nyelviség, eredetükből lobbannak fel a szavak, s az értelmesség felbreszti bennük azt a képlékenységet, mely nyelvünket új kifejező képességre teszi alkalmassá. Talán merész az állításunk, de belemélyedve a szófejtésekbe, nemcsak a múltat tudjuk érzékelni, hanem felüdül bennünk a nyelv életes jövője is. Nem véletlen, hogy jeles nyelvészünk harcban az idegen szavak felesleges használatával nem egy felületen nyelvtisztogatás öncélúságát választja fegyverül, hanem a gondolkozásbeli tunyasággal nyelvi örökségünk csodálatos történeti bőségét, sokszínű kifejezőképességét, fogalomvisszaadó gazdagságát szegezi szembe.

És mert Erdélyben vagyunk, szép járulék nyelvi titkaink felfedéséhez a román szókincsértés vizsgálata. Századok népi tapasztalatáról, tárgyak, fogalmak cseréjéről, új szavak átvételéről, megcsiszolásáról és a nemzeti szókincsbe való eredeti befogadásáról van szó, a román néppel való együttélés természetes folyományaként. Szabó T. Attila itt is értékes hagyományokat újít fel: Pápai Páriz Ferenc híres latin—magyar és magyar—latin szótárainak román kölcsönszavaiig hatol vissza, Bod Péter bővítéseit is figyelembe véve, kiszemelgeti a nyelvösszehasonlítás szereplő román eredetű szókat (mint amilyen a bács, berbécs, cimbora, csoma, furulya, málé, szokmány, tokány, kaláka), s maga is behatóan foglalkozik az erdélyi, moldvai és havaselyi fejedelmi udvarok érintkezéséből vagy a mezőgazdálkodás és népiélet találkozásából eredt szókölcsonzések anyagával,

kiegészítve a magyar nyelvbe jutott román kölcsön-
szavak kutatásának részletesen feltárt tudománytör-
ténétét. Mindez nyilvánvalóan ugyanolyan hasznos a
román nyelvtudomány számára is, mint amilyen ér-
tékes a magyar nyelvtudomány szempontjából a ro-
mán tudósok ama törekvése, hogy a román nyelv
magyar kölcsönzavaiban mutassák ki százados
együttélésünket.

Tájnyelvi, nyelvföldrajzi és nyelvtörténeti kutató-
sai igazítják el Szabó T. Attilát a mai nyelv művelés
elvi és gyakorlati kérdéseinek megoldásában is. Nem
türelmetlen, inkább óvatos, amikor leszögezi: „Nem
lehet... a nyelvhelyesség dolgában a felmerülő je-
lenségek előzményeinek, nyelvjárási, köz- és irodal-
mi nyelvi helyzetének meg stilisztikai, esztétikai
jellegének egyidejű pontos számbavétele nélkül dön-
teni. A nemtörődömség egyfelől, másfelől pedig az
egyoldalú, felületes, hamari, merev, dogmatikus ítél-
kezés nagyon sokat árthat az irodalmi nyelv egész-
séges fejlődésének, és kerékkötője lehet a nyelv örö-
kös, természetes megújulásának, nyelvszerkezeti és
szókincsbeli gazdagodásának is”. A magyar kiejtés
feltésében azonban feltétlenül igaz van: beszédünk
hangsúlyviszonyainak és ütemezésének egészségét
védi, amikor a nevelők, színészek és szövegírók (fő-
leg dalszerzők) felelősségére figyelmeztet. És hagyó-
mányos nyelvérzékünk, nyelvi találatkonyságunk vé-
delmében jól teszi, hogy elutasítja a henyé igekötő-
használatot („...szomorúan látjuk, hogy nem hiába
szaporodnak a gyönyörűséges *leépítés, leértékelés, le-
nyomozás* meg társai, ha nem vigyázunk, ez a fejlő-
dési vonal valóban *lefelé* vezet”). Külön örömmünk,
hogy nem hagyja pusztnul a nálunk még élő *vár-
nok, néznők* igealakot, nemcsak azért, mert ez szép
honi (kalotaszegi és székely) jelenség, hanem azért
is, mert a mondatszerkezet benső kötése a tárgyias ra-
gozás erejével is szilárdabbá válik, pontosabb tehát
a vonatkoztatás, a mondandó ésszerű kifejezése. Aki
elolvassa Szabó T. Attila könyvét, nem írja le többé
az „ösbemutató” szót sem (mint ahogyan kolozsvári
magyar színházunk falragaszain az ő felhorkanása óta
szerepel a helyesebb „bemutató előadás” kifejezés).

*

Az első kötetnek számító, közel 600 lapnyi gyűjte-
mény cikkeinek keltezése 1933-tól 1968-ig terjed, nem
egy esetben kettős évszám jelzi a korszerű átdolgo-
zást. Mint az Ady-versek, Szabó T. Attila írásai is
ajánlásokat viselnek: Kodály Zoltánnak, Lőrincze
Lajosnak, Bárczi Gézának, Pais Dezsőnek, Benkő Lo-
rándnak, Kós Károlynak, Herepei Jánosnak, román
és finn kartársaknak szól egy-egy közlés, s a szerző
könyve elején mestereinek mond köszönetet, akik pá-
lyájára kalauzolták. Tavasz Sándor, Kristóf György,
György Lajos, Kelemen Lajos és Csúry Bálint a
nyelv művelés láncolatában ezek szerint a mi hálán-
kat is megérdemli.

Balogh Edgár

◆ *Az irodalmi színpad or-
szágos nagy fellendüléséből
nemcsak a hivatásos művészek,
hanem a diák-műkedvelők is
részt kérnek. Az egyetemi hall-
gatók régebbi és újabb kísér-
letei után most középiskolások
mutattak nagyszerű példát —
egyben-másban színházainknak
is —, hogy lelkesedéssel, aka-
rással, ifjú tehetséggel igenis
sikerre, közönségsikerre lehet
vinni az irodalmat, a verset,
értékes hagyományainkat. A
kolozsvári 11-es számú közép-
iskola tanulói, a történelmi és
irodalmi kör együttműködésé-
ben, Virágok vetélkedése cí-
men állítottak össze színvona-
las műsort históriás énekekből
és virágénekekből, a kódexek,
Tinódi Lantos Sebestyén és
Balassi Bálint örökségét ele-
venítve fel — a méltó záró-
akkord pedig a Forrás-kötetes
Csiki Lászlónak a Korunkban
közölt Balassi-verse volt. A
gitár-kísérettel előadott ének-
számok, szavalatok, főképpen
azonban a műsor egysége, mű-
vészi megkomponáltsága túl-
mútatott a műkedvelésen; a
rendező és főszereplő Csörtán
Márton, a versmondó Bara Il-
dikó nevét érdemes megjeg-
yeznünk, de valamennyi te-
hetséges és lelkes diák (Nagy
László, Csiki Éva, Elekes La-
jos, Benedek Tibor, Tóth Ilona,
Török Erzsébet, Róbel Raul,
Boros Tibor és mások meg-
érdemli nevének említését.*

◆ *Tavaszi kiszállásaink so-
rán először Aranyosgyéres Ko-
runk-olvasóit látogattuk meg.
Itt (az egerbegyiek küldöttsé-
gével együtt) száz értelmiségi,
szakmunkás és mtsz-vezető
hallgatta meg Lázár József so-
ciológiai, Herédi Gusztáv mű-
velődési és Balogh Edgár Idő
és nyelv című irodalmi előadá-
sát. Közben Török Katalin
színművésznő magyar klasszi-
kusok verseit szavalta. A fel-*

szólalók közül Moravek László mérnök a Korunk-cikkek „fogalom-elrendező” szerepét méltatta, Péter Károly tanító a nyelvhelyesség követelményeiről, Bartos Sándor, Fehér József és Péter József szakmunkások a könyvterjesztés, népi színjátszás és dalkultúra, valamint az értelmiségi népszolgálat soros kérdéseiről beszéltek.

Zilahon a középiskolás ifjúság hallgatta meg a Korunk előadóit. Herédi Gusztáv a kulturális befogadás és cselekvés ellentmondásait fejtegette. Mikó Imre író a nemzetiségi történet haladó hagyományairól beszélt, Farkas László előzetes ismertetést adott a Korunk természetvédelmi számáról.

Csikszeredán a Korunk munkaértekezletén Hargita megye 32 szakembere szolt hozzá a folyóirat 1970-es programjához. Az Albert Antal elnöklétével lezajlott ülés résztvevői a megye természeti és társadalmi monografikus felállítását bontották ki távlatosan, s hasznos tanácsaikkal bekapcsolódtak a Korunk konkrét szociológiai programjába. Az értekezletet a Művelődési Ház nagytermében az olvasókkal való lelkes találkozás követte. Sokszáz főnyi hallgatóság előtt Lázár József a folyóirat „súlypontos” számainak tervét ismertette, ifj. Szabó T. Attila tudományos kutató a biológiai világképről szolt, Imreh István egyetemi előadótanár a székhely helytörténeti kutatás lehetőségeit taglalta, Balogh Edgár pedig történelem és irodalom kapcsolatairól beszélt, s a modern nyelvművelés feladatait népszerűsítette. A közönség soraiból János Pál műzeumi igazgató egy monografikus „Hargita-szám” elgondolását vetette fel, s Ferenczy Lajos Tibor szakmunkás a szentkeresztbányai Korunk-olvasók üdvözlését tolmácsolta.

A szocialista társadalom alapkövetelményei közé tartozik a demokrácia szüntelen elmélyítése és a személyiség sokoldalú, harmonikus kibontakoztatása. Az épülő és egyre tökéletesedni kívánó szocialista rendszer tagjainak társadalmi, politikai, szellemi-lelki jó közérzete legalább olyan fontos probléma, mint a gazdasági élet fellendítésének gondja. A nagy társadalmi változások nyomán ma világszerte szélesen gyűrűződő viták folynak a demokrácia, a személyiség és az erkölcs lényegéről. Érthető tehát, ha a társadalomtudományok tárgykörébe vágó kérdések iránt fogékony olvasó érdeklődéssel veszi kézbe azt a tanulmánykötetet,* amely már címében is az említett témák taglalását ígéri. S valóban, politikatudományi, filozófiai és szociológiai fegyverzetű hazai szerzők tíz dolgozata sorakozik fel a könyvben — több-kevesebb sikerrel elégitve ki az érdeklődők kíváncsiságát.

E rövid recenzió nem elemezhet kimerítően minden tanulmányt, csupán villanófényt vet egy-egy gondolatnyalábra. Így például Ilie Rădulescu *Szocialista demokrácia és emberi feltételek* című terjedelmes írásában kifejti azt a marxi tételt, amely szerint az államhatalom meghódítása és a társadalmi vezetés átvétele a proletariátus, valamint a többi dolgozó által: elengedhetetlen feltétel az emberi elidegenedés objektív alapjainak megszüntetéséhez. Majd hozzáfűzi, világos, hogy a dolgozó nép politikai hatalmának és a szocialista tulajdonnak a megteremtése ipso facto nem jelentheti az egész démosz részvételét a társadalom vezetésében. A demokrácia ugyanis nem születik meg teljesen érett formában az új termelési viszonyok nyomán, objektív társadalmi-politikai alapja pedig nem jelent valamiféle automatikus meghatározottságot. A szubjektív tényezőre — nevezetesen: a munkásosztály és a többi dolgozók leghaladóbb részének szocialista társadalmi tudatát kifejező kommunista pártra — hárul az a feladat, hogy megszerveze és irányítsa a szocialista társadalom tudatos fejlesztésének egész folyamatát, beleértve a demokrácia kibontakoztatását is.

A szerző további gondolatmenetében hangsúlyozza, hogy a szocialista demokrácia életereje, felsőbbrendűsége csak abban a mértékben nyilvánulhat meg, amilyen mértékben tökéletesíti funkcionális gépezeteit, összhangban a társadalmi élet alapvető követelményeivel. Az egész társadalmi organizmus tökéletesítésének bonyolult folyamata azonban nem mentes a nehézségektől, s ezek nyomán egyes belső elemek, valamint a nemzetközi imperializmus hasznót szeretnének húzni szocialista-ellenes céljaik elérése végett.

Kétségtelen, hogy Ilie Rădulescu a marxizmus—leninizmus történelmileg igazolt tanításaira építi fel mondanivalóit az állam, a néptömegek, a kommu-

* *Dezvoltarea democrației și a personalității în România socialistă. Editura politică. București, 1969.*

Móricz Zsigmond

**Rózsa Sándor a lovát ugratja
Rózsa Sándor összevonja
a szemöldökét**

Ez a csonkán maradt trilógia talán a legolvasottabb móriczi mű, amelyben betyárromantika, történelmi tanulságokat hordozó folklór, líra öt-vözdök a legmagasabb művészi szinten szociológiai valósglátással, meg nem alkuvo igazságkereséssel, mély-igaz népszerűtettel. Kántor Lajos írja a második kötet utószavában: „Jobb példát nem is kereshetnének annak bizonyítására, hogyan nő át a népi a nemzetibe, hogyan válik egy réteg történelmileg is korlátozott probléma-világa az egész nemzet időszerű létkérdéseit feszegető, nagyszabású gondolatmenetére.” (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Gozsdu Elek

Anna-levelek

Őszinte elismerést érdemel Pongrácz P. Mária, amiért sajtó alá rendezte a magyar irodalom egyik legkülönösebb szerelmi levelezését. Az irodalmi sikerektől el nem kapott, a századeleji Temesvár polgárságának parvenüségétől, merkantilizmusától, a polgári közelettől megcsömörlött Gozsdu menekül ehhez az „egykö-zönségű” műfajhoz. De a figyelmes olvasó hamar rájön, hogy az „édes” érzelmektől fűtött vallomásokból nem hiányzik az „irodalom”; a transzcendentális szerfak felé vágyó művelt író karcolatokat, novellákat, olvasmányélményeket, művészettörténetet szó az abszolút szépségeseményt megtestesítő Annához címzett leveleibe. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

nista párt szerepéről és általában a demokrácia megszilárdításának folyamatáról. Az olvasó azonban joggal elvárta volna, hogy a demokratikus fejlődés elmentmondásokkal és konfliktusokkal teli, bonyolult folyamatáról, az új és a régi drámai harcáról reális képet kapjon a politikatudomány nyelvén.

A demokrácia lényegéről szóló értekezésében Nestor Ignat már bővebben utal a társadalomépités elmentmondásaira. Szemlélete a realitások iránt érzékenyebnek bizonyul, amikor rámutat, hogy az ilyen vagy olyan okkal magyarázható késkéledés a demokratizálódás folyamatában nemcsak megfosztaná a szocialista építés művét a népben szunnyadó energiaforrásoktól, hanem más nehézségeket is okozna, jogos elégedetlenséget idézne elő, gyöngitené a párt kapcsolátát a tömegekkel, tömören szólva: ártana a szocializmusnak.

A valóság sűrűjében élő olvasó csak elismeréssel adózhat a szerzőnek, amikor ilyen soraival találkozik: „A demokrácia nagy és nehéz erkölcsi erőfeszítéseket követel kivétel nélkül mindenkitől, örökké éber felelősségutadat igényel, láthatatlan, de bonyolult, gyakorta áttekinthetetlen küzdelmet — még önmagunkban is — a tunyaság, a közömbösség, a kényelmesség, a conformizmus ellen. Ilyen harc nélkül nem lehetne, ha nem is gyökeresen kiirtani, de legalább meggátolni, hogy olyan hajlamok rontsák az erkölcsi légkört, mint a szolgálalkúség, könyöklés, felfuvalkodottság, visszaélés, hatalomvágy és mindama sokféle ősrégi, de mindig új emberi fogyatékoság, az anyagi ártatlanság színlelésétől és a csúszó-mászó alkalmazkodástól egészen a féktelen brutalitásig.”

A személyiséggel foglalkozó tanulmányok közül talán a legtudományosabb alapállású Honorina Cazacu írása. Már előjáróban helyesen hangsúlyozza, hogy az emberi személyiség a legbonyolultabb jelenség, mintegy retortában magába olvasztja az anyag mozgásának különböző formáit. Egyetlen más jelenségnél sem figyelhető meg ilyen szintézis, s éppen ebből ered a személyiség sokoldalúsága. Eppen ezért tanulmányozása egy sereg tudomány (filozófia, szociológia, endokrinológia, fiziológia, biológia, pszichológia, társadalomlélektan, antropológia) központi témája.

A szerző a személyiséget elsősorban szociológiai szempontból vizsgálva megállapítja, hogy az emberi személyiség a társadalmi viszonyok hordozójaként nyilvánul meg. Ez természetesen igaz, de nem tekinthető mellékesnek, hogy az ember személyiségének alakulásában jelentős szerepet játszanak a biogén és pszichogén tényezők is. Ebben a vonatkozásban idézzük Jan Szczepeński lengyel szociológust: „Az egyén és a közösség viselkedésének általános elmélete szempontjából... a személyiség biológiai, különösen pedig biopszichikai motorikus elemei és pszichológiai mechanizmusai fontosak, s a szociológus nem hanyagolhatja el megismerésüket.” Azt viszont helyesen szögezi le Honorina Cazacu, hogy ha a személyiséget társadalmi viszonyok tárgyaként (alkotásaként) egyben alanyaként (a társadalmi viszonyok alkotójaként) fogjuk fel, akkor a szociológia előtt széles kutatási terület tárul fel.

Egyetlen tanulmánytól sem várható el, hogy tárgyának teljes spektrumát bontsa ki, hasznos lett vol-

téka

Alexandru Pescaru

Populație și economie

A Tudományos Könyvkiadó Szociológiai színtézisek sorozatának újabb kötete a szociológiával is számos ponton érintkező demográfia tárgykörébe tartozó problémákkal foglalkozik. Népeség és gazdaság szoros összefüggésében a szerző a fejlődő országok, az iparilag fejlett államok, valamint Románia népesedési problémáit veti fel és világítja meg, elsősorban táblázatokkal. Egyik fő érdeme: felhívja a figyelmet arra, hogy a gazdasági fejlődés adott fokán az ipari fejlődés késlelteti a népesség növekedését (az iskoláztatás elhúzódása, a házasság elhalasztása, a születések csökkenése nyomán elsősorban azokban a családokban, ahol a feleség a termelésben dolgozik). Így világosabbá válnak a közölt számadatok, mint például az, hogy 1906 és 1956 között Romániában a természetes szaporulat 14 ezrelék körül mozgott, s a következő tíz évben 6 ezrelékre süllyedt. Kár, hogy Pescaru mindezt csak a többi sok száz adat, demográfiai tény mellett idézi, s ahelyett, hogy az adott probléma elemzését elmélyítené, megelégszik az intézkedések szükségességének és jogosságának említésével. (Editura științifică, 1969.)

Tommaso Campanella

A napváros

Ha az irodalmi nagyságot a szenvedéssel mérnék, Campanella a legnagyobbak között foglalna helyet. Negyedszázad börtönben, és közben latin megolas nyelvű teológiai, asztrológiai munkák, költemények egész sora. Köztük a Napváros című politikai káté 1613-ból. De bármennyire vágyott is a szabadság után Campanella, még-

na azonban, ha Honorina Cazacu egyébként értékes írásában méltatja a szubjektív én és a visszatükrözött én jelentőségét is a személyiségstruktúrában.

Figyelemre méltó Gheorghe Berescu *Társadalmi determinizmus és a személyiség etikája* című tanulmánya is. Többek között kifejti, hogy az etika területén a társadalmi viszonyok meghatározó ereje közvetlenebbül hat a személyiség erkölcsi alakulására, mint a társadalmi tudat más szféráiban. A társadalom általános síkján a társadalmi viszonyok játsszák a nevelésben a főszerepet, és ebből a szempontból alakító hatásuk vitathatatlan. E tény elismerésének azonban nincs semmi köze a fatalizmushoz. Ha a társadalmi viszonyok automatikusan előre meghatároznák az etikai normákat, akkor ez megszüntetné az egyéni erkölcs problémáját, mert lehetlenné válna az egyén felelős választása jó és rossz között, érték és nem érték között. A viselkedés uniformizálódását jelentené, és megsemmisülne a morális kötelesség. Az etikai kutatások tekintetében a szerző fontos szempontot vet fel, nevezetesen azt, hogy az emberi kapcsolatok nemcsak társadalmiak, hanem biológiai és pszichológiai összetevőket is tartalmaznak. Ezek az elemek nem hanyagolhatók el a morális viselkedést és magatartást illetően, mert nagymértékben meghatározzák az etikai magatartásban tapasztalható sokféle szintet és változatos formát.

Jelentős Berescu gondolatmenetének az a zárótetele is, mely szerint a társadalmi viszonyok meghatározta etikai szükségszerűség hiánya — és kiváltképpen e szükségszerűség belső követelményként való felfogásának hiánya — magyarázza meg az erkölcsi viselkedésben tapasztalható ellentmondásokat, valamint az ugyanazon társadalmi determinizmusnak alávetett egyének közötti morális különbségeket.

A kötetet végigolvasva a recenzens nem szabadulhat attól a kellemetlen érzéstől, hogy egyes tanulmányok szerzői még nem voltak képesek teljesen megszabadulni a közhelyektől, a sablontól, az illusztráló apologetikától. Szerencsére a tanulmánygyűjtemény néhány írása serkentőleg hat a szociológiai gondolkodásra, s arra készítet, hogy egyre értőbben fogjuk fel társadalmunk mozgásjelenségeit.

Lázár József

A mi Kalevalánk

Habent sua fata translationes — parafrázálom Terentiust, miközben rokon népünk nagyszerű szellemi alkotásának legfrissebb magyar fordítását, illetve annak egyes részleteit olvasom, izelgetem. Bevallom, elsőként az ellenkezés ördöge szólalt meg bennem: minek ismét magyarrá tenni a finn nemzeti eposzt, amikor azt hat évtizeddel ennekelőtte az ízig-vérig folklorista és a két nép nyelvét kitűnően ismerő Vikár Béla a lehető legjobban oldotta meg? Maga Kosztolányi e fordítás ihletettségét, időtállóságát

Arany János *Hamlet*jével vetette össze, s úgy jósolta: Vikár munkájának az idő vasfoga sem árt.

Feltételezem, nemcsak sajátom volt ez az érzés, hanem nemzedékem más tagjaié, sőt az idősebbeké még inkább. Amikor felhangzott a Vikár Béla áttételéből megismert előhang: „Mostan kedvem kerekedik, / Elmém azon töprenkedik, / Hogy im dalra kéne kelni, / Ideje volna énekelni...”, okvetlen rádobantotta szívünk: „Mostan emlékezem az elmúlt időkről, / Az elmúlt időkben jó Tholdi Miklósról...”, hogy aztán a nyomába lépő Arany János-i sorokat kalapálja: „Mint ha pászortortú ég őszi éjszakákon, / Messziről lobogva tenger pusztaságon...” Ugy lobogott fel előttünk Karjala tájéka, köröskörül fenyes és tavak-tavak... Partjukon fehér füstöt eregető faházikó, s bent két jámborképzű, bőbeszédű öreg összefűzi ujjait, s karjait hintáztatva éneki a runókat: „Dalt nekem a fagy is mondott, / Eneket az eső ottott.”

Ez a kép és ez a kapcsolat támadt bennünk Vikár műve nyomán, s hivatlanul előlép egy fiatal, vidéki magyartanár, s már kezünkbe is nyomja a *Kalevala* újabb magyar változatát.* Mi ez? Alkotói merészség vagy tiszteletlenség a hagyományokkal szemben?

Inkább üssük fel munkáját. Hogyan is indít? „Mind csak azon gondolkodom, / egyre azon elmélkedem: / kedvem támadt énekelni, / jó szívvel beszédbe fogni...” No, de itt semmilyen szentséggyalázás nem történt! Az eposz mit sem vesztett méltóságteljes hangulatából, a ritmus itt is a runók mokusbukfencezése, s már előttem terem a két bohókás fickó, s ünnepélyes hangon, elnyújtva éneklük, akár a mi betlehemeseink: „Dalaimat fagy dalolta. / versemet eső üzenté. / Hozta hozzám szél a verset, / hajtogatva tenger habja.”

A párhuzamosság sajátos finn megnyilatkozása, hogy mindent kétszer mond, de mindig új változatban — Nagy Kálmánnál nyelvi invencióval, ritmusérzékkel és stíluskésztséggel párosul. S bár a *Kalevala*-ban nem található szövegi összecsengés, rím — helyette a runók ési nyolcas sorait a kezdőrím, a betűrím hangolja össze —. fordítónk ebben hűtlennek bizonyult az eredeti mű formájához. Talán tiszteletből Vikár iránt, talán a magyar fülnek való megfelelésből veszi. Akárhogy is van: csak helyeselhetjük eljárását.

Az ötven énekből, 22 795 sorból álló eredeti műből a *Téka* sorozatban csupán hat ének fordítása jelent meg (a sorokat már nem számoltam). A válogatás célja — úgy tűnik — inkább a belekóstoltatás, a kedvverítés, hogy annál nagyobb türelmetlenséggel várjuk a teljes művet. Addig is, amíg sor kerül reá, a *Kalevala* varázslatos világát az okos előszó és a bősséges jegyzet segít megfejteni.

A Vikár-féle szövegváltozathoz pedig — már belátom — inkább az ifjúkor reminiscenciái kötnek, mint a tudatos értékítélet. Arany szavával szólva „más öltöbéli nép, más ivadék nő fel”, s ennek a korosztálynak ihletetlen alkotó tagja az a Nagy

* *Kalevala földjén (Részletek a Kalevalából)*. Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket készítette Nagy Kálmán. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969.

iscsak úgy tudta megfogalmazni a maga szociális utópiáját, hogy az legfeljebb egy eszményi berendezésű kolostorral vagy börtönnel ér fel. Az ember társadalmat itt a csillagok állása szerint igazgatják, még a nemzésnek is megvannak az engedélyezett napjai, a partnereket pedig a főpap párosítja össze. „Giordano Bruno máglyahalála, a Galilei-pör, Campanella Franciaországba menekülése — az olasz reneszánsz végső határkövei, a vég tragikus jelei” — írja a fordító és kommentáló Sallay Géza (Kriterion, 1970.)

Két emberpár, négy tudós, három Nobel-díj

Mintha tudományos vetélkedőn tennék fel a kérdést, pedig a középiskolás is kitalálja, hogy a Curie- és Joliot-házaspárról van szó, a rádium felfedezéséről, emberi nagyságukról. A hangszűly természetesen az utóbbira tevődik, s Dezső Ervin is ebből a szempontból tallózott a róluk szóló irodalomban, szellemes előszóval és utószóval látta el a négy tudósról szóló vallomásokat. Ha igényesebben csoportosít, a TÉKA olvasóinak még nagyobb érdeklődésére tarthatott volna számot, akik most találkoznak e sorozatban először természettudóssal. Nem is egygyel, hanem egy családi közös-séggel, amelynek nevéhez nemcsak századunk egyik korszakalkotó felfedezése fűződik, hanem az erkölcsi példamutató nagysága is. (Kriterion, 1970.)

Laboratorul uzinal de psihologie, sociologie și pedagogie

A Psyché-sorozatban — Aurel Dicu gondozásában — megjelent újabb kötet nyolc pszichológus, szociológus és peda-

téka

gógus (Traian Herseni, Georgeta Dan-Spinoiu, Aurel Dicu, Ligia Gherguț, Vasile P. Nicolau, Elena Popescu-Neveanu, N. Radu-Rădulescu, Cătălin Zamfir) munkalélektani és szociálpszichológiai vizsgálatait adja közre. A tanulmányok olyan kérdésekre keresnek választ, hogy a termelőegységekben melyek azok a feltételek (külső, tárgyi környezet, a munkakollektíva légköre, a munkatársak, vezetők—alárendeltek kapcsolata, egymáshoz való viszonya), amelyek a legkedvezőbb munkakörülményeket teremtik meg, miként találják meg az alkalmazottak a képességeiknek leginkább megfelelő munkakört, hiszen ezektől függ munkájuk eredménye, teljesítményük is. A szerzők a gépek tervezésének tudományát munkalélektani szempontból vizsgálják, vagyis azt kutatják, hogy az egyes gépek hogyan felelnek meg leginkább a dolgozók fiziológiai és pszichológiai igényeinek. A kötet legfőbb érdeme, hogy megpróbál elvi-elméleti és módszertani útmutatást nyújtani e nálunk még eléggé új kutatási terület dolgozóinak. (Editura științifică, 1969.)

Merényi Ferenc

A magyar építészet 1867—1967

Az ötszáznál több képet tartalmazó, izléses könyvecske az építészettörténetírás nagy eseménye lehetne — ha a megdöbbentően kis példányszám (1100) lehetetlenné nem tenné eljutását az érdekeltekhez. Megismerkedünk a legújabbkori építészet fejlődésének fázisaival, melyek során ez az építészet több alkalommal egyetemes rangú művekkel kapcsolódott be az európai építészeti megújulási folyamatába; azokkal a gazdasági, társadalmi, kulturális feltételekkel,

Kálmán, akinek szándékát siker koronázza: friss, a mában élő, eleven eposzt ad a kortárs kezébe.

Vikár Béla négy évtizedet sem várt, hogy Barna Ferdinánd gyarló munkáját a maga, népdalok ihlette fordításával váltsa fel. E mostani kísérlet éppen hatvan évet váratott magára, és — érdekes — egyszerre kezdte meg a régi ostromát a mi Nagy Kálmánunk és Magyarországon Képes Géza költő.

Úgy véljük, reméljük, végül is az irodalom nyer ebben a nemes versengésben.

Dánielisz Endre

Gazdag Faust-gyűjtemény Weimarban

A klasszikus német irodalom weimari kutatóközpontja nemrég dr. Stumme lipcsei orvos híres Faust-gyűjteményének birtokába jutott. A téma teljessége és a variánsok gazdagsága szempontjából egyedülálló 10 500 kötetes Faust-könyvtár, amely mintegy hét évtizedes szenvedélyes gyűjtés eredménye, a Faust-téma történelmi, mondai, költői, képzőművészeti és zenei feldolgozásait tartalmazza.

Monda és valóság keveredik már az első említésekben is (Melanchthon, Joachim Camerarius, Johannes Wierus, Lercheimer von Steinfeld). A néphit varázskönyveket, mágikus írásokat tulajdonit ennek a rejtélyes XV—XVI. századi „ördög-cimborának“, s a tudományos kutatás ugyancsak korán érdeklődik iránta: Carolus Christianus Kirchner 1683-ban írja meg *Disquisitio historica de Fausto praestigiatore* című doktori értekezését.

A szájhagyomány útján terjedő mondai anyag népkönyvekben, népi színjátékokban, bábjátékokban és népdalokban is felbukkant. 1587-ben jelent meg Majna-Frankfurtban az első népkönyv Doktor Faustusról, s ezt számtalan utánnomat és fordítás követte. Már a XVI. században megszületik az első Faust-témájú szépirodalmi alkotás: Marlowe angol költő drámája, amelyet a szigetországból érkező színjátszók mutattak be Németországban. Az első német Faust-dramát Lessing írta, de ez a műve töredékes maradt. Ezután több drámai feldolgozás következett. Közöttük azé a Klingemanné, aki Braunschweigban 1829-ben elsőként mutatta be Goethe Faustját.*

* És a mi Goethe-kultúránk? Ki tudja, maradt-e meg valami Bánffy Miklós híres Goethe-gyűjteményéből, miután a német megszálló csapatok felgyújtották a bonchidai kastélyt? Egyáltalán: miből is állott ez a gyűjtemény? És Franyó Zoltán vagy Jékely Zoltán Ós-Faust- és Faust-fordításai számontartottak-e Weimarban? Nem volna-e itt az ideje Goethe-kultúránk feltámasztásának? — A SZERKESZTŐSÉG.

A Stumme-féle gyűjteményben megvannak az első Goethe-kiadások is; ugyanakkor megtalálható számtalan újrakiadás, kritikái és tudományos művek, fordítások több mint harminc nyelven, színpadra alkalmazott szövegek, valamint különféle szövegmagyarázatok és kommentárok. A Goethe utáni korszakban Körner és Scheffel versei, Grabbe és Lenau drámái feldolgozásai, valamint különböző Faust-paródiák egészítik ki a sort.

A képzőművészeti anyag illusztrációkat, népszerű képeskönyveket és karikatúrákat foglal magában. Kevesen tudják, hogy Rembrandt alkotta meg önkéntelenül az első Faust-típust: a mágiikus fényjelenséget szemlélő tudósában a XVIII. század folyamán Faust doktort vélték felismerni. A francia Eugène Delacroix itt található litográfiái Goethe tetszését is megnyerték. S a gyűjtemény teljességére jellemző, hogy a Faust-téma giccses, üzleti reklámcélokat szolgáló feldolgozásai sem hiányoznak belőle.

A zenei részleg törzsanyagát Robert Musil gyűjtése alkotja. A számtalan dal vagy megzenésített drámái mű szerzői között olyan hírességek szerepelnek, mint Schubert, Beethoven, Schumann, Wagner és Liszt. Goethe *Faustjának* első megzenésítésétől — Radziwill herceg művétől — máig a zenei alkotások hosszú sora vezet. A gazdag kotta-anyagban találhatunk operát, balettet, pantomimet, revüt, valamint szimfonikus és tánzenét.

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ebben a gazdag gyűjteményben szinte minden megvan, amit a századok során a Faust-témával kapcsolatban alkottak. Az anyag vásárlás útján állandóan bővül, s nélkülözhetetlen segítséget jelent a téma átfogó bibliográfiájának elkészítésében, amelynek első két kötete a berlini Aufbau Verlag gondozásában a közelmúltban jelent meg.

Klaus Hammer

Regény vagy önéletrajz?

A végső számvetés kényszere mindig ítélet, még ha tagadjuk, akkor is. „Ítélet nincs” — írja Déry Tibor, de ezzel máris ítélezett. Az utolsó kétely, utolsó bizonytalanság — mindmegannyi ítéletté, vádló, kategorikus felszólítássá szilárdul. „S ha végső számvetésre állnék ki ma vagy holnap? Nem fogom megtenni... Minek?” — áll meg Déry, de a választ Tánácsics már száz éve elküldte: „Mert reám senkinek sincs szüksége...: de lelkeken valami súly fekszik, és e súlyt le kell onnét hengerítenem, ha életembe kerül is” (*Ceglédi levelek*). És a hetvenen felüli író kiballag a ceglédi piacra, hogy „orvosolja... mindazon bajokat, mik a népeket nyomorgatják” — vásárra viszi könyveit. Évszázadok óta állnak öregek a piacon — tétova mozdulattal —, kinek van szüksége a műre?! „A nép már oszladozik, a vásártér ürül, csak egy vevő kérdezte, hogy van-e halottas könyvem, azt szeretne venni.”

amelyek között ez a fejlődés végbemegy. A szerző ugyanakkor bemutatja a kor európai építészetének problémáit, jellemzőit is. A zárófejezet felsejrolja a jelenkori magyar építészet legértékesebb alkotásait. A könyv a címben jelzett feladaton túl felbecsülhetetlen segítséget nyújt az építészet — közelségénél fogva legnehezebben áttekinthető, tehát — legismeretlenebb korszakának megértéséhez. (Műszaki Könyvkiadó, 1969.)

Páskándi Géza

Zápfog király nem mosolyog

„Én, ha akarnék sem tudnék rossz lenni. Szeretek sokat nevetni. Látod, ezért vagyok jó... mert szeretek nevetni...” — mondja Hóri, az egyik mese hőse, s talán ez a mondat jellemzi legjobban Páskándi új mesekötetét. Valóság és csoda, létező és soha nem létezett, mai és klasszikus elemek keverednek ezekben a mesékben, de mindegyikben ott van a humor, a huncut fricska, a nevetésgéssé tevés és nevetetés, s ezzel tud úgy nevetni (ami minden mese lényeges követelménye), hogy közben nem készlet fanyalgásra; úgy ítél el jellemvonásokat, viselkedési formákat, hogy a következtetés minden kis olvasó számára egyaránt nyilvánvaló legyen. Páskándi rátalál hétköznapi életünk „meséire” — és ha a felnőtt tapasztalataival is — képes gyermekként látni és láttatni. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1969.)

Bertrand Russell

Autobiografie

Ki az az ember, aki mítoszt teremtett önmagából, elválaszthatatlan lett korunk eszméitől és tetteitől? Jekép lett: a

téka

szenvedélyes és tevékeny emberé, aki fittyet hány az örlő időnek, ráolvassa, hogy csak a fáradtak és tehetetlenek kohlománya, az erős felett nincs hatalma. A nemrég elhunyt Russell könyve nem az egész életpályát mutatja be, hanem csak a világháborúig végbement eseményeket; a gyermekkort, tanulmányait, első házasságát. Izgalmasabb számunkra az, hogy nyomon követhetjük főművének, a Principia Mathematicának születését; majd kétségbeesett erőfeszítéseit, hogy figyelmzettető szavával ő is részese legyen a világháború elkerüléséért folyó küzdelemnek. Derűs, keresetlen egyszerűséggel vall minderről, kerüli a hamis pátoszt, a fontoskodást. S mivel személyes vallomások esetén felmerülhet a gyanú a hitelességet illetően — bizonyosságul levelezéséből iktat közbe sokatmondó szemelvényeket. (Editura politică, 1969.)

Andrej Hieng

Káro király

A regény szerzője annak a jugoszláviai írónemzedéknek a tagja, mely már a háború után kezdte pályafutását. A Káro király Hieng eddigi művészi pályájának csúcspontját jelenti: kifinomult pszichológiai elemzés alapján rajzolja meg hőseit, életük mozzanatait meghatározott időbe és térbe helyezve. A cselekmény előterében Anna, a ringyó és Leban, a zeneszerző áll; a lehető legellentétebb lelkiállatú és különböző körülmények között alakuló, tragikus sorsú két főhős múltjával való leszámolás és jelenének ábrázolása e regény története. Ezen keresztül vall Hieng a korról, az emberrel, s állítja szembe a cselekvőképességet és a tétlenséget, az életrealitást és a meddő-

De: „Az időt nem lehet becsapni. Az idő maga a kikezdehetetlen, meghamisíthatatlan, megvesztegethetetlen valóság. Az idő a valóság ítélő igazsága” — figyelmeztet Fábry Zoltán, s úgy tűnik, ettől még Nagy István mozdulata is bizonytalanná válik: „Megtettem-e minden tölem telhetőt, amit e nagy megérzőkódásokat hordozó században minden becsületes, igaz ügyért kiálló írótl elvárunk?”

*

Feleletként több mint harmincnyolc évi irodalmi munkásság és különösen főműve, az önéletrajzi regényből megjelent első két kötet (már ez egyedül több mint ezer lap)* faggatható bizonyíték, válaszra váró ítélet. Sokan úgy vélik, hogy minden önéletrajzi írás jó írás, mert: tényeket sorol fel, s a tények hitelesek, igazak. Ez, bármennyire humánusnak tűnő érv, nem lehet alapvető kritériuma a művészetnek, sőt még a regényirodalomnak sem, annak ellenére, hogy e két tényező szükségszerű tartozéka a XIX—XX. századi realista prózának. Az önéletrajzi regény lezárt cselekménye már elve holt emlékezéssé süllyesztené az ismeretlen részleteket is, ha a műben nem volna távlatot jelentő folytonosság. Tények, elvek, magyarázatok sorozata még nem varázsolt egyetlen nyomtatott írást sem regénnyé. A regény már új valóság: a szelektált tények művészi valósága.

Nagy István főbb művein észrevehető az örök írói alapdilemma leegyszerűsítése: vajon az irodalom pusztán az elvek kinyilatkoztatása néhány illusztratív példán keresztül, vagy az elvek helyességének motivációja? A leegyszerűsítés mindig alproblémához vezet. Az elvek megfakulhatnak, tartalmukat veszthetik, sőt szembekerülhet velük maga az író is. De a műalkotás örök. Mennyivel elevenebb és igazabb például Nagy István József Attiláról írt kis könyvében (József Attila új népe, 1945) az alábbi rész: „... a bőségesen kicsorduló gyermekkönyvekkel sokok műalkotás megy kárba. Aki nem sirhatja ki magát kedvére, annak szívében megkövesednek a könnyecsek, s egész életén keresztül keresheti azt a csodaszert, amivel cseppfolyóssá oldhatná a lélek burkai alá fagyott érzelmeket...” — mint az ezután következő száraz elv: „Nem adhatnak a munkásifjúság kezébe egy ilyen lumpenproletár szellemet árasztó költeményt” (a Tiszta szívvel című versről van szó), vagy tovább: „Hatottak rá az antik kultúrák éppúgy, mint a polgári vagy a legújabbkori. Még viaskodik velük...” (Miért viaskodna József Attila a kultúrákkal, a valóság helyett!?)

A hitek csak a dogmáig élnek. A dogma már nem hozhat létre önálló, szabad művészetet, csak illusztrációt. A szavak valóságfedezete: az élő hit bizonyítéka, létszükséglete. Nagy István hitének fedezete — szenvedései, élete. Szavai sok helyt megkoptak, tartalmuk elhalványult a sokszor banális kontextus miatt, hite mégis megrázó, örök — mert ereje a szenvedés. És van-e valaki, aki a Sánca után ezt tagadni meri? Még akik a dogmatikus korszak utóitételével is olvassák önéletrajzát, azok sem tagadhatják: Nagy Ist-

* Nagy István: Sánca. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1968; Ki a sánca alól. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969.

vánt fiatalok mindenre feljogosítja. „Azt hittük: na, ennél alább süllyedni már valami temetőszéli jeltelen sírgödörbe sem lehetne, hogy a szegénységnek és nyomornak is van egy olyan alsó határa, melyen alul csak az állat, ha kibírja valameddig. Mi kibírtuk tovább is, de ki látta azt akkor előre?” Míg századunk más, szerencsésebb írói a tehetségük mellé hatalmas könyvtárakat is örököltek, Sartre egész gyerekkorát a könyvtárszobában tölthette, addig mások csempészárúként jutnak a kultúrához. Elég feladat lenne egy életre, hogy összeszedjék a minimálist, nemhogy el is olvassák. Ezért mondhatja Nagy István is nyugalommal: „Mikor írni kezdtem, nem volt egészen világos előttem, mi a különbség novella és regény között” (*Íróavatás*, 1961). Mi marad ilyenkor hátra? A becsületlen problémafelvetés.

1957-ben írja: „El kellene mondanom egész megírásra váró önéletrajzi regényemet, ... hogy érzékeltetni tudjam, mit jelent számomra a szovjet népek négy évtizede kivívott forradalmi győzelme.” Pontosan tizenegy év telik el, s megjelenik az önéletrajz első kötete. Egy év múlva a második s rövidesen megjelenik a harmadik is. Az embercsek élete sosem igazolhat egyetlen tételt; az önéletrajz igen. Többek közt ez is különbség a regény és az önéletrajz között. Így az első kötet sokkal közelebb áll a regény fogalmához, a második kötet tételek megregényesített változata. Részleges kordokumentum.

„... jobb író lehetnék, ha emlékezőtehetségem jóval élesebb volna” — írja az *Íróavatás*ban, két évtizeddel ezelőtt. A *Sáncalja* nem ezt bizonyítja. A legapróbb részletekre is emlékszik, önéletrajza első kötetébe újra beépíti novelláit, most már a hiteles történettel, a második kötetben pedig az *Ellenzék* 1920-as évfolyamaihoz, fényképekhez fordul emlékeztető dokumentációért. Olyannyira emlékezik és emlékeztet, hogy mind a két kötetre jellemző a túlrészletezett leírás. „Lehet, hogy aki e sorokat olvassa, türelmét veszítve lapoz odébb, minek ennyire részletezni ezt a nyomorúságot. Csakhogy nekünk azokban a napokban ezek a részletek az életet, megmaradásunkat jelentették.” A nyomor, a szenvedés részletezése, hacsak nem valamilyen patológikus önmutoztatás, senkit sem unat, a fölösleges részletek viszont szelekcióhiányt árulnak el. A szelekció tudatos vagy véletlen csökkenése szerkesztési zavarokat okoz. Így a legíróbb részleteket néha egész hatástalan fejezetek követik, csökkenve a mű hatását. „Anyám ugyanis egyre gyakrabban állított haza finom életmaradékkal, s néha pénzzel is. Azt hittem, koldulásra adta a fejét. Csak később tudtam meg, hogy pártfogói még a nyomorékságából is hasznót tudtak kifacsarni. Fél karjával odatették padlót súrolni, parkettet vikszelni.” Vagy: „Édesanyám... — mosott! Jobb karjának csonkjával leszorítva tartotta a beáztatott szennyest, a ballal meg a teknő oldalára dörzsölte. A kicsavarásnál az összefogott ing alját foga közé vette, s a ballal csavarta...” Ilyen leírás után, amelyből világosan kitűnik Nagy István ereje, a hiteles tényanyag-közlés (s amit legjobb írásaiban, a *Külvárosban*, az *Egy év a harmincból* című regényében s számos novellában művészi rangra emel, vagy egyszerűen felsorakoztat szociológiai kísérletében, a *Bérmunkásokban*) — ilyen

seget. A regény művészi kompozícióját érdekessé teszi, hogy a modern írói eszközök mellett a színház és a zene adta lehetőségekkel is él (a szerző ugyanis a legjobb szlovén színházi rendezők közé tartozik). Bodrits István sikerült fordításában a magyar olvasóköröség rendkívüli alkotást kapott kézhez, melynek révén betekinthez a mai szlovén irodalomba. (Fórum, 1969.)

P. Lengyel József

Kigyóút

A tizenegy rövid karcolatot s két hosszabb elbeszélést tartalmazó Forrás-kötet Veress Zoltán ajánlásával jut el az olvasóhoz. Kezdve a középis-kolás, kamaszos karcolatoktól, az idő- és tér-váltogató, bokszedzői tapasztalatot csillogtató írásig, mindent megtalálhatunk a kötetben, amit a szerző életrajzában előre jelez. „Negyedik éve, hogy államvizsgáztam, s még mindig csak kerülgetem a nőket. Egyszer megégettem magam, félek a tüztől!” — olvassuk a címadó elbeszélés első részében, s következik egy kamaszbátorságú kerékpáros embermentés (megmenti hűtlen barátját, akinek elszakadt a biciklilánca), ez a főcselekmény; s ezt egészíti ki a menyasszonytól és barátjától elhagyott, alkoholista meteorológus visszaemlékezése oldott életútja. Rövid lírai fogantatású írásaira jellemző a szabadversről alkotott fogalma, amelyet a Sárge szemek című bevezető írásában így határoz meg: „... Jobbra fordulsz, aztán balra. Háton vagy fordítva, mindenképpen elkerül, amit úgy vársz: az álom... Felnyögött. Aztán kinyitotta a szemét. Komoran bámult elszálló gondolatán után. Semmi kétség, vers volt. Nyilván: szabadvers.” (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

téka

Benedek István

Párizsi szalonok

A XV. Lajos korát kitűnően ismerő szerző *Julie de Lespinasse* kisasszony önéletrajzi feljegyzéseit, híres szerelmes leveleit a mai olvasónak szóló magyarázattal, a történeti valóságot költői igazsággal kiegészítve adja közre. Hősnoje egy nagy korszak érdekes figurája volt, közvetítő a francia felvilágosodás nagy gondolatainak áramlásában. Szalonja — akárcsak *Deffand* asszony és *Geoffrin* asszony fogadóterme — egyike volt a XVIII. századi Párizs legjelentősebb szellemi központjainak. Regényes életrajzában tükröződik az udvari intrikák, *Pompadour* és *du Barry* kora, és megelevenedik a francia forradalmat előkészítő „filozófusok”: *D'Alembert*, *Diderot*, *Voltaire*, *Rousseau* életének és küzdelmének számos vonatkozása, tehát mindaz, amit az „enciklopédisták műzsjája” belülről ismert. (Magvető, 1969.)

Cseke Gábor

Elveszett birtokok

Cseke Gábor második verseskönyvére fel kell figyelni. Férfias lírája felismerhetően kötődik ugyan *József Attila* költészetéhez, de egyre inkább a saját útját járja. Szigorúan tárgyyszerű ez a költészet, komolyságát az őszinte kérdésés, a táj, az emberek vallatása adja; élményeit a maguk nyers valóságában nem próbálja rejteni, mégsem hiányzik verseiből a líraiság — ha az nem is simogató. Különbösen szép a Kórházi kartinékok és a Távolságok ciklus. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

megrázó kordokumentumok után következik a XVIII. fejezet, amely nemhogy elmélyítené a hatást, vagy ugyanezen a szinten új élményt közölne, hanem egy túlrészletezett almalopással, akkori érzései utólagos magyarázatával megtöri a lélektani egységet, a feszültség sűrítése helyett kis álcsatornákon levezeti. Nem szűri ki a csupán megtörtént voltokban fontos, de az egységes mű szempontjából elhanyagolható leírásokat.

Levon az írás esztétikai hatásából a sok fölösleges magyarázat, motiváció (például: „Most csak átteszem első személybe az egészet, kihagyom az apróbb részleteket... s apám beszédmodorához igazítom azt, ami az említett novellaváltozatban kissé katonásabban hangzik; beillesztem továbbá azokat a közbeeső fejleményeket, amelyeket a novellában mellőztem.” Ezt az olvasó, ha olvasta a novellát, úgyis észreveszi, ha nem olvasta, akkor meg éppen fölösleges). Gyakran leszűkíti a pszichikai-alkati tulajdonságot valami racionális motivációra, amin érzik, hogy szintén utólag kényszerítette rá akkori magatartására. „Ébredező munkásönérzetével” magyarázza például, hogy gyermekkorában nem tudott lopni, kereskedni. A magyarázat helyettesíti az ábrázolást — így a műben leszűkül az ember. Egydimenziós kategóriává válik.

Ahhoz, hogy harcolni lehessen, le kell egyszerűsíteni a problémákat. Aki ezt nem teszi, az csak szenved, de ebből a szenvedésből születhet igazi művészet, mely hatásában talán nagyobb, mint az elvek pusztá hangoztatása. Az önéletrajz első kötetének néhány fejezete épp ezt igazolja, szemben a második kötet inkább tanulságos idézet- és magyarázat-gyűjtemény jellegével; az író, aki a 20-as években újságot elvből nem olvasott, most az *Ellenzék* hasábjairól vett idézetekből állítja össze a kor politikai képét. Megjelennek a jelmondatok: „Mind, aki kisajtol dolgozó, ott legyen”, s a furcsa ironia: „Felmentettük Nagy Domit fél napra az osztyárharc alól”, vagy: „az a fő, hogy kibírjuk a flekken osztyárharcos szagát”.

„Csak a valóság és erkölcs maradéktalan egyezése adja, mondja és hozza az igazságot” — írja a távoli harcostárs, *Fábray Zoltán*, aki legutóbbi kötetével szintén itt áll Nagy István, *Déry*, *Lengyel József*, *Németh László* mellett a *Táncsics* leterített újságja mögött.

Valóság? Oly korban, mikor a börtön dicsőséggé válik („...egyszer valamikor miattam is bezörget vajon a rendőrség? — írja Nagy István önéletrajza második kötetében. — Sokáig kellett a válaszra várom. Ki kellett azt előbb érdemelnem”), oly században, amikor az emberek utólag már arra is legyinthetnek, ha megszűnnek az iskolák („Elvégre mi hasznom volt nekem az 1200... iskolából, ha én az ötödik elemitől háborús nyomorúságunk miatt kénytelen voltam kimaradni?”) — a két világháború között Nagy István csak egyet tehetett: „Gyorsan-gyorsan akartam befejezni írásaimat, legyenek készen, mielőtt letartóztatnak” (*Iróavatás*). Ez Nagy István erkölce a második világháború előtt.

Ezt a szigorú erkölcsi alapot várjuk az elkövetkező kötetektől is. Várjuk napjaink kordokumentumát! Amíg ez nincs, addig csonka ez az etika.

Agoston Vilmos